

بررسی تطبیقی کتاب احمد اثر طالبوف تبریزی و امیل ژاک روسو از منظر ادبی، آموزشی و میزان تأثیرپذیری کتاب احمد از امیل

صدیقه ملایی

دانشجوی کارشناسی - دانشگاه پیام نور قزوین

دکتر علیرضا شادآرام

استادیار - عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور اصفهان

چکیده

در این پژوهش کتاب احمد عبدالرحیم طالبوف تبریزی با امیل ژاک روسو از دو منظر ادبی و آموزشی بررسی شده‌اند. هدف از این پژوهش، مشخص کردن میزان تأثیرپذیری کتاب احمد از امیل (بنا بر اظهار طالبوف در صحبت هشتم کتاب احمد) است. ضمن بررسی ساختار ادبی، با مواجه شدن محتوا و کاربرد آموزشی هر دو، ناگزیر با ورود به حوزه روان-شناسی پرورشی، تفاوت‌های آشکاری در طرز تفکر و دیدگاه آموزشی آنها مشاهده شد. در این مرحله الگوهای طراحی آموزشی هر دو کتاب بررسی شدند. در پایان شواهد به دست آمده نشان داد الگوبرداری کتاب احمد از امیل یک الگوبرداری غیرمستقیم است، و این کتاب را به عنوان یک مجموعه داستان علمی با صبغه ملیگرایی از رساله آموزشی و تربیتی امیل متمایز می‌کند. در یک جمله می‌توان گفت اگر روسو در امیل طراح یک الگوی آموزشی است، طالبوف در کتاب احمد تدوین‌کننده کتابی درسی با محتوایی متفاوت از زمان خود است.

واژگان کلیدی: کتاب احمد، امیل، طالبوف تبریزی، ژان ژاک روسو، الگوی آموزش

مقدمه

این مساله که تا به حال کودکان ما از چه نوع آموزشی برخوردار بوده‌اند و به چه روشهایی تربیت شده‌اند و چه شاخصه‌هایی در این امر موثر بوده‌اند، از عوامل زیربنایی ساخت جوامع تاکنون بوده و از این به بعد نیز خواهد بود. ادبیات ایران با استفاده از آموزه‌های دینی پس از اسلام این مهم را برعهده گرفته است.

چنان‌که پیش از تدوین کتب صرفاً آموزشی، کتاب‌هایی چون *نصاب الصبیان*، *قابوسنامه*، *جامع عباسی*، *ترسل و گلستان* و *بوستان* از مواد آموزشی پرسابقه مکتب‌خانه‌ها بوده‌اند (محمدی، ۱۳۸۴: ۴۲). و این احاطه ادبی در آموزش حتی در کتاب پیشرو *احمد* یا *سفینه طالبی* که از دیدگاه نوگرایی جایگاه ویژه‌ای در تاریخ ادبیات کودکان دارد، با ریختن مایه‌ی علوم در قالب داستان، جلوه‌گری می‌کند.

کتاب احمد (۱۳۱۱ ه. ق/ ۱۲۷۲ ش) نوشته عبدالرحیم طالبوف تبریزی - ایرانی مقیم قفقاز - از جمله مکتوبات در زمره آثار ادبی است که نگاه متفاوتی را در مورد آنچه کودکان باید بیاموزند، نسبت به نگاه رایج زمان خود مطرح می‌کند. مباحث طرح شده در این کتاب شامل توضیحاتی در خصوص معنی عبادت، مذاهب عمده، چطور ساخته شدن مداد، خط هیروگلیفی، اجزای ترکیبیه دندان حیوان و انسان و ... می‌باشد.

انتشار اینگونه آثار یعنی ساده کردن علوم مختلف بخصوص با مخاطب کودکان و داشتن اهداف آموزشی در قرن ۱۹ میلادی هم‌زمان با دوره قاجار در ایران باب می‌شود و علت آن را باید راهیابی ایرانیان برای تحصیل به خارج از

کشور، آشنایی با علوم مختلف و اندیشه‌های آموزشی اروپا به ویژه فرانسه دانست. فرانسه‌ای که یک قرن پیش وارد دوران روشنگری خود شده بود.

و اما *امیل*، رساله‌ای در باب آموزش و پرورش است که با پرداختن به مقدمات تربیت کودک از بدو تولد شروع می‌شود و تا دوره بلوغ و ازدواج امیل به طول می‌انجامد. روسو در این کتاب حجیم با توجه به تجربه‌هایی که در آموزش کودکان داشته است، شاگردی خیالی به نام «امیل» را برای خود برمی‌گزیند، سن او را به دوره‌های مختلف تقسیم بندی می‌کند و الگوهای آموزشی خود را متناسب با هر دوره در فصولی جداگانه مطرح می‌کند. در اینجا این سوال مطرح می‌شود که:

الگو برداری مورد نظر طالبوف از کتاب *امیل* چگونه الگو برداری ای بوده است؟ و اصولا طالبوف در کتاب *احمد* خود تا چه حد تحت تاثیر *امیل* روسو بوده است؟

از آنجاکه کتاب امیل یک رساله آموزشی است تا داستانی بلند، ناچاریم در این پژوهش از حیطة ادبی صرف وارد حوزه روانشناسی پرورشی شویم تا به دیدگاه‌های روشن‌تری در مورد نحوه الگو برداری طالبوف دست یابیم. و این گام‌های بلند ادبیات است که ما را به قلمرو سایر علوم هدایت می‌کند و ضرورت تقرب هرچه بیشتر ادبیات را با سایر رشته‌ها می‌نمایاند.

بیان مساله

به گفته خود طالبوف در صحبت هشت کتاب احمد، طرح اصلی کتاب از امیل ژان ژاک روسو الگو برداری شده است. (احمد ۱۳۱۱: ۸۱) با جستجوی ساده در می‌یابیم، سایرین نیز بنا را بر این اظهار گذاشته، ضمن تایید این گفته تا آنجا پیش رفته‌اند که به کتاب احمد، لقب امیل ایرانی را داده‌اند. اطلاعات حاصل از مطالعات در پیشینه این تحقیق حاکی از آنست که تا کنون پژوهش تطبیقی این آثار از دو منظر مطرح شده در این مقاله (ادبی و آموزشی) گردآوری نشده است.

در این مقاله قصد داریم با مقایسه‌ای میان رشته‌ای (ادبیات فارسی و روانشناسی پرورشی) و نگاهی گسترده تر به ابعاد مختلف این دواثر، دلایل متقنی مبنی بر تایید و یا رد این ادعا بیابیم. بدنه کلی این پژوهش در دو فصل کلی معرفی کتاب‌ها، نگارندگان آنها و بخش مقایسه تطبیقی، تدوین شده است. در فصل معرفی کتاب‌ها ضمن مبنای قرار دادن جداول کتاب احمد «تحت همین عنوان» تاثیر گذاری هر دو اثر در جامعه زمان خود بررسی شده‌اند.

فصل مقایسه تطبیقی به دو بخش تطبیق ادبی و تطبیق آموزشی تقسیم شده است. در بخش تطبیق ادبی، قالب نوشتاری و مخاطبان دواثر مقایسه شده‌اند و در بخش دوم، به تطبیق ابزار و الگوهای آموزشی در هر دو اثر پرداخته ایم. در پایان ضمن ارائه نتایج حاصل از تطبیق در سه جدول جداگانه تحت عناوین جدول تطبیق ادبی، جدول مقایسه اهداف و جدول تطبیق الگوهای آموزشی وارد نتیجه گیری نهایی شده ایم.

بحث و بررسی

درباره طالبوف تبریزی

بررسی تطبیقی کتاب احمد اثر طالبوف تبریزی و امیل ژان ژاک روسو از منظر ادبی، آموزشی و میزا تأثیرپذیری کتاب احمد از امیل / ۲۰۱۳

میرزا عبدالرحیم معروف به طالبوف در سال ۱۲۵۰ هـ ق در کوی سرخاب تبریز در خانواده‌ای متوسط به دنیا آمد. در ۱۶ سالگی به تفلیس که کانون انقلابیون بود، مهاجرت کرد و در آن جا به کسب مقدمات دانش جدید پرداخت. در اواسط پادشاهی ناصرالدین شاه (۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) بود که آزادی‌خواهان و روشنفکران داخل و خارج به تکاپو افتاده بودند، طالبوف هم که قلم خوبی داشت و اطلاعاتی از طریق زبان روسی بدست آورده بود به بیداری ملت خود همت گمارد.

هدف اساسی او در آثارش، بیداری ایرانیان و آشنایی آنها با جهان نو بود. دانش برای طالبوف ارزش و جایگاهی ویژه داشت تا حدی که نیکبختی انسان را دستیابی به دانش و فن‌آوری می‌دانست.

او با تاریخ، ادبیات و فلسفه ایرانیان و فرهنگ اسلامی و نیز باورهای اندیشمندان یونان و روم آشنایی داشت. جای ردپای اندیشه‌های زمان او را در آثارش به وضوح می‌توان دید.

او از طریق ترجمه روسی آثار فلاسفه و متفکران فرانسه، انگلیس و آلمان قرن ۱۸ و ۱۹ با دنیای جدیدی آشنا شد که نگاه وی را به کشورش انتقادآمیز کرد.

طالبوف زبان روسی را آموخته بود، با زبان ترکی بزرگ شده بود و از زبان عربی آن اندازه می‌دانست که بتواند عبارات و احادیثی را عنوان کند.

تمام آثار طالبوف بعد از ۵۰ سالگی او نوشته شده است. آثار او را می‌توان به سه دسته تقسیم کرد:

۱- ترجمه‌ها ۲- مقالات سیاسی و دسته سوم آثاری هستند که جنبه تخیلی و داستانی دارند، مانند کتاب *احمد* یا *سفینه طالبی*.

در زیر عناوین چند اثر از وی را می‌بینیم:

- ۱- مسالک المحسنین
- ۲- سیاست طالبی
- ۳- ایضاحات در خصوص آزادی
- ۴- مسایل الحیات
- ۵- ترجمه پندنامه مارکوس
- ۶- ترجمه هیات فلاماریون

طالبوف در اواخر سال ۱۳۲۸ هـ ق در تمرخان شوره محل اقامت دائمی خود چشم از جهان فرو بست. فریدون آدمیت می‌گوید: «او آزادمنش و گشاده دست بود، بیدار دل و با فضیلت اخلاقی، ... در بیان اندیشه‌های اجتماعی روی هم رفته دلیر بود و در انتقادهایش گاه خویشتن دار...» (آدمیت، ۱۳۶۳: ۲)

درباره کتاب احمد:

دردوران قاجار، تلاش‌هایی برای اصلاح سیستم آموزشی کودکان در ایران آغاز شده بود که سرچشمه‌های آن را می‌توان در آشنایی محصلان ایرانی و نیز ایرانیان ساکن خارج از کشور با دستاوردها و پیشرفت‌های علمی اروپا یافت. آژند می‌گوید:

«یکی از پدیده‌های جدید هنر ادبی در دو دهه نخست دوره مشروطیت تحول نثر ادبی به مفهوم اروپایی بود... نخستین اثر نو مانند نخستین شعر نو دارای محتوای برجسته سیاسی بود و بهترین نمونه‌های آن، مقالات، روزنامه‌ها به شمار

آمدند که نویسندگان آنها طالبوف، ملکم خان و دهخدا بودند. مکتبی که این نویسندگان پیشرو آموزش دادند مکتب آثار ادبی اروپایی (به ویژه فرانسه) بود که به ایرانیان رسیده و به فارسی ترجمه شده بود. (آژند-۶۳:۸۵) از دیگر ویژگی‌های نثر این دوره علاوه بر مضامین سیاسی ساده نویسی بود.

کتاب احمد در زمانی که هنوز سیستم آموزش کودکان سیستم مکتب خانه‌ای بود، در سال ۱۳۱۱ هـ ق در استانبول به چاپ رسید.

«**کتاب احمد** یا **سفینه طالبی** گفتگوی پدری است با فرزند پنداری خود در موضوع‌های مختلف علمی به زبان ساده قابل فهم اطفال نوشته شده و مولف که خود شیفته دانش و فرهنگ اروپایی بوده، علوم و کشفیات و اختراعات گوناگونی را که از روی کتب روسی در دسترس است، در این کتاب شرح داده و احمدهای سالخورده آن زمان یعنی نسل ایرانی روزگار خود را به تماشای برج ایفل پاریس، اهرام و مومیایی‌های مصر می‌برد و با اکتشافات و مظاهر و آثار علوم و تمدن اروپا آشنا می‌سازد.» (آرین پور، ۱۳۷۲:۲۹۳)

طالبوف در این کتاب خانواده‌ای را به تصویر می‌کشد که در آن ۴ فرزند تحت سرپرستی پدر که همان راوی کتاب است زندگی می‌کنند.

فرزند ارشد خانواده محمود است. اما قهرمان اصلی این کتاب احمد پسر ۷ ساله خانواده است که در سن ورود به مکتب است، اما پدر با ناشایسته دانستن معلم‌های مکتب قصد ندارد تا ۳ سال دیگر احمد را به مکتب خانه بفرستد.

این کتاب در ۱۸ صحبت نگاشته شده است که در هر صحبت احمد سوالات خود را از پدر در زمینه‌های گوناگون علمی می‌پرسد و پدر ضمن پاسخ گویی به این سوالات در هر جایی که فرصت می‌یابد از عقب ماندگی ایران نسبت به سایر ملل شکایت می‌کند و مسائل انتقادی مورد نظر خود را مطرح می‌کند.

قالب‌های گوناگونی برای این کتاب در نظر گرفته شده است از جمله: نخستین کتاب غیرداستانی برای کودکان، که در ۱- رمان علمی ۲- رمان واره ۳- رساله آموزشی ۴- روزنامه خاطرات ۵- نخستین کتاب غیرداستانی برای کودکان، که در بخش مقایسه تطبیقی به آنها پرداخته شده است.

الگوهای کتاب احمد هشتمین همایش پژوهش‌های زبان و ادبیات فارسی

طالبوف در صحبت ۸ **کتاب احمد** می‌گوید: طرح کتاب خود را مرهون کتاب **امیل** است. محمدهادی محمدی در تاریخ ادبیات کودکان ضمن اشاره به این اعتراف طالبوف اضافه می‌کند: «اما کتاب احمد از بسیاری از جنبه‌ها با اثر روسو همسانی ندارد... روش گفتگو و طرح پرسش و پاسخ علمی این اثر را به کتاب چرا به این جهت در صحبت ساده طبیعی و هیئت میرزا کاظم خان و میرزا محمدعلی خان ذکاء الملک که ترجمه‌هایی از کتاب فرانسوی هستند همانند کرده است. گمان می‌رود که طالبوف در نگارش بخش‌هایی از کتاب خود از این اثر که پیش از انتشار کتاب احمد به شکل پاورقی در روزنامه علمی به چاپ رسیده بود الهام گرفته است» (محمدی و ... ۱۳۸۵-۳:۳۶۵)

مطالب درج شده در مقدمه این پاورقی از جمله ساده نویسی علوم به جهت اطفال و عوام، شکل سوال و جواب بین پدر و فرزندان و نیز نام احمد و محمود پسران میرزا کاظم، این گمان را قوت می‌بخشد.

متأسفانه آوردن متن مقدمه و نمونه‌های آن در فرصت این مقاله نمی‌گنجد.

فریدون آدمیت می‌گوید: «طالبوف مبتکر ساده کردن دانش جدید نبود، اما این فن را که ذوق خاصی می‌خواست ترقی و نشر داد» (آدمیت- ۱۳۶۳:۶)

تعداد مجلدها

کریستف بالایی می‌گوید: «کتاب احمد مانند سیاحت نامه ابراهیم بیگ... از مجموعه سه کتاب تشکیل یافته و ارتباطی سطحی، آنها را با یکدیگر پیوند می‌دهد که عبارت است از حضور یک شخصیت مرکزی یعنی احمد در این کتاب، در ورای یک بافت روایی که از جلدی به جلد دیگر سست و گسسته می‌شود، ... در جلد اول یک تعادل نسبی بین شکل داستانی و جنبه نظریه پردازی وجود دارد، پس به تدریج این تعادل از بین می‌رود... اصل کتاب احمد همان جلد اول است، در واقع ساختار جلد‌های اول و دوم به وضوح نشانگر این عدم تعادل و ناهمگونی است...» (بالایی، ۱۳۷۷: ۲۷۸) لذا استناد این مقاله برای مقایسه بین دو کتاب *امیل* و *کتاب احمد* همان جلد نخست می‌باشد.

تأثیرگذاری بر جامعه

در این که *کتاب احمد* از جمله کتب تأثیرگذار و بیدارگر قبل از مشروطه بود که زمینه‌های فکری ایجاد این نهضت را فراهم آورد تردیدی نیست.

در تمام کتاب‌هایی که در آنها از آثار مکتوب تأثیرگذار نهضت مشروطه صحبت رفته، نام طالبوف و *کتاب احمد* آورده شده است.

البته این تأثیرگذاری خاص *کتاب احمد* نیست و بیشتر شامل افکار روشنفکرانه طالبوف بوده است که در آثار دیگری مانند *مسالك المحسنين*، *سیاست طالبی* و ... منعکس شده است.

در مورد چگونگی این تأثیرگذاری باید گفت، انتقاد از وضع حاکم، و به تصویر کشیدن جامعه‌ای بهتر از این، طرح افکار آزادی طلبانه و مقوله‌هایی چون قانون دموکراسی و تساوی حقوق از جمله افکار مطرح شده در این آثار هستند که نقش بسزایی در بیدارگری جامعه خوابزده دوران قاجار داشته است.

بالایی می‌گوید: «کتاب احمد از هر نظر یک اثر پیشتاز است. رمان پیشتاز و رمان پیشگو. طالبوف برای ایران رویای آینده‌ای بهتر را در سر می‌پروراند و این اندیشه را در دنیایی تخیلی منعکس می‌سازد. دنیایی که فقط چند سال تخیلی خواهد ماند. در افق داستان، تصویر جامعه نوین ایران ترسیم می‌شود... این داستان، که فراورده یک نسل جدید و نوع ادبی جدیدی است، پیشاپیش شکل‌های تجدد را به خود گرفته است.» (بالایی، ۱۳۷۷: ۳۰۹)

ساده‌نویسی این دست آثار ارتباط روشنفکران را با عموم مردم میسر ساخت، تاریکی فضای حاکم را به مردم نشان داد و با تصویر آینده‌ای روشن آنها را به تفکر و اعتراض وا داشت.

در باره روسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸)

ژان ژاک روسو فیلسوف و اندیشمند بزرگ قرن هجدهم میلادی در سال ۱۷۱۲م. در ژنو به دنیا آمد. اندیشه‌های او به سبب طرح فلسفه سیاسی، اخلاقی، آموزشی و نیز اثراتی که بر سایر اندیشه‌ها داشته است، همچنان مطرح است.

شخصیت «روسو»، شخصیتی عجیب و گاه ناسازگون به نظر می‌رسد، او که همواره از ناچیز شمردن ادبیات و حرفه نویسندگی سخن می‌راند اما این اعتراض خود را در قالب نگارشی و نویسندگی طرح می‌کند. چنانچه ولتر خطاب به او می‌نویسد: «آقا، وقتی شما بر ضد ادبیات می‌نویسید، در واقع به ادبیات خدمت می‌کنید.» (*Sylvie*)

(*sequin, 1998: 122*)

او قالب رمان را محکوم می‌کند اما اثری که در آن رمان را محکوم می‌کند، یعنی *الویز جدید* خود در قالب رمان است.

شگفت آن که کسی که با کتاب عظیمی چون *امیل* به رشد و پرورش کودکان توجه نشان می‌دهد و حتی جزء پیشگامان این حوزه محسوب می‌شود، فرزندان خود را رها کرده است. روسو، نه روز پس از تولد مادر خود را از دست می‌دهد و زندگی پرفراز و نشیبی را طی می‌کند.

وی را از متفکران برجسته عصر روشنگری فرانسه هم دانسته‌اند. «روسو» را که از پایه گذاران مکتب رمانتیسم و «طبیعت‌گرایی رمانتیک» به شمار می‌رود، پدر روانشناسی رشد دانسته‌اند. (سی کرین، ۱۳۸۸: ۲۷)

اغلب آراء او در روانشناسی جزء نظریات رشد گرایان و در مقابل پیروان نظریات یادگیری، طبقه بندی می‌شود. در واقع، اندیشه‌های وی نخستین تظاهرات نیرومند روانشناسی رشد را به رخ می‌کشد. (سی کرین، ۱۳۸۸: ۳۴)

او در کتاب *امیل* با الگو قرار دادن این اندیشه بنیادین، روش تازه‌ای را در آموزش کودکان پایه گذاری می‌کند. از دیگر آثار وی می‌توان به رساله‌ای در باب علوم و هنرها، رساله‌ای درباره‌ی ریشه‌ها و بنیادهای نابرابری میان انسان‌ها، رساله‌ای درباره‌ی منشأ زبان و در باب اقتصاد سیاسی و *اعترافات* اشاره کرد.

درباره‌ی امیل

۱. عنوان کامل این کتاب، کتابی درباره‌ی رشد و آموزش کودکان است و «امیل»، شخصیتی فرضی و خیالی است که روسو هدایت او را مطابق طرح طبیعت و به منظور رشد سالم، به عهده دارد. این کتاب، رساله‌ی توأمان فلسفی و پداگوژی^۱ روسو است که در آن اصول آموزشی مدنظر وی منطبق و همگام با نظریات فلسفی‌اش به تصویر کشیده می‌شوند. (255:1985, lagarde et Michard)

از دید او آموزش باید تا حد امکان هماهنگ با رشد و توانایی طبیعی کودک و در اکتشافی مستقل رخ دهد. قالب اثر را رساله‌ی نظری دانسته‌اند که دو شخصیت اصلی در آن مطرح هستند. یکی شاگرد خیالی همان امیل و دیگرپروای که یک معلم خصوصی آرمانی نیز هست. (profil, p.213)

۲. روسو، در نگارش این اثر خود را وام‌دار کسانی چون مونتینی، جان لاک، تورگو و ... دانسته است، با این حال اثر او اثری کاملاً مستقل و اصیل به نظر می‌رسد. اثری که فلسفه‌ای یکسان به اصول و تفکر مندرج در آن

انسجامی شایسته می‌بخشد (257:1958, lagarde et Michard)

نگارنده هدف خود را از خلق *امیل*، بازآفرینی انسان طبیعی عنوان می‌کند. او بر این باور است که باید به طبیعت کودک احترام گذاشت و با او همچون کودک برخورد کرد و نه مانند بزرگسال. (همان، ۲۹۵)

تأثیر *امیل* بر تربیت کودکان فرانسه

ویل دورانت می‌گوید: «بعد از انتشار امیل، مادران فرانسوی که تا قبل از آن تمایلی به شیردادن فرزندان خود نداشتند حتی در اپرا به کودکانشان شیر می‌دادند. نوزادان از قید قنداق آزاد شدند و مستقیماً توسط والدین تربیت شدند. کودکان در مدرسه (در سویس بیشتر از فرانسه) از تعلیم و تربیت روسویی برخوردار می‌شدند... فردریش فروبل با الهام از روسو نظام کودکان را در آلمان ایجاد کرد... مردان و زنان از شهر خارج می‌شدند، به نقاط روستایی می‌رفتند، و روح طبیعت را با روح خویش درمی‌آمیختند» (دورانت، ۱۳۷۰: ۱۲۰۶)

^۱ - پداگوژی از دو واژه یونانی *paidas* به معنی کودک و *ago* به معنای هدایت ساخته شده است و به معنای آموزش و تربیت به کار می‌رود. امروزه از اصلاح آندراگوژی *Andragogy* نیز به معنای آموزش افراد بالغ در برابر آموزش کودکان استفاده می‌شود.

بررسی تطبیقی کتاب احمد و امیل از منظر اهداف، ساختار ادبی و محتوا

طالبوف در صحبت هشتم از کتاب احمد اظهار می‌کند که بیشتر مطالب دیباچه این کتاب را احمد از زبان «امیل» نقل می‌کند و مرهون طرح این کتاب است (طالبوف، ۱۳۱۹: ۸۱).
لذا برای روشن شدن زمینه و میزان تأثیرپذیری کتاب احمد از امیل نیازمند مقایسه این دو کتاب در ابعاد مختلف هستیم؛ تا در انتها ما را به سمت نتیجه‌گیری صحیح رهنمون سازد. بر همین اساس در این بخش به مقایسه قالب نوشتاری و محتوای دو کتاب خواهیم پرداخت و در این راستا نمونه‌هایی از هر دو متن را از منظر خوانندگان می‌گذرانیم.

۱- قالب نوشتاری

بررسی قالب نوشتاری هر اثر و تطبیق آنها با یکدیگر از عواملی است که ما را در میزان تأثیرپذیری «کتاب احمد» از «امیل» یاری می‌کند.

۱-۱- کتاب احمد:

در مورد قالب نوشتاری کتاب احمد دیدگاه‌های متفاوتی مطرح شده است که در این جا به ذکر بعضی از آنها می‌پردازیم: کریستف بالایی در پیدایش رمان فارسی می‌گوید: «کتاب احمد به صورت روزنامه خاطرات نگاشته شده است. اما با ویژگی خاص. روزنامه خاطرات حساب روزها را نگه می‌دارد و شخص هر روز آن چه را انجام داده، افکاری را که به ذهنش رسیده، مکالمات و ملاقات‌هایش را در آن می‌نویسد پس این نوع، شکل ادبی تکه تکه و گسسته دارد... کتاب احمد را باید در این ردیف دانست...» (بالایی، ۱۳۷۷: ۲۹۷)

- محمدهادی محمدی، از آن با نام «نخستین کتاب غیرداستانی برای کودکان» نام برده است. (محمدی، ۱۳۸۰: ۳۶۳)
و در جای دیگر می‌گوید: «کتاب احمد اگرچه در گونه کتاب‌های غیرداستانی جای می‌گیرد. اما به سبب دارا بودن بافت روایی از جنبه داستان نیز می‌توان به بررسی شخصیت پردازی، طرح، زبان، توصیف‌های زیباشناسی، موضوع و درون‌مایه آن پرداخت.» (همان، ۳۶۵)

آرین پور اینچنین می‌گوید: «کتاب احمد اگرچه یک رساله آموزشی است، میدان برای جولان قلم و تصویر صحنه‌های گوناگون او تنگ است، با این همه از عبارات زیبا و باشکوه خالی نیست» (آرین پور، ۱۳۷۲: ۲۹۵)
رشید یاسمی به نقل از تاریخ ادبیات کودکان می‌گوید: «کتاب احمد یک دور علم الاشیاء شیرین و ساده است...» (محمدی، ۱۳۸۶: ۸۹۴)

محمد تقی بهار: «طالبوف کتاب احمد را که اصول علمی جدید را به وسیله «صحبت» به زبان ساده می‌نوشت در خارجه چاپ کرد.» (بهار، ۱۳۷۰: ۱۳۷۲)

۱-۲- امیل

روسو امیل را این گونه آغاز می‌کند: «هر چه که از دست آفریدگار خارج می‌شود خوب است، هر چیز که بدست آدمی می‌رسد منحط می‌گردد...» (روسو، ۱۳۴۹: ۱۷)

خود روسو می‌گوید: «این کتاب محتوی اندیشه‌های بی‌نظم و تقریباً گسیخته است...» (همان، ۱۱)

این کتاب، رساله‌ی توأمان فلسفی و پداگوژی^۲ روسو است که در آن اصول آموزشی مدنظر وی منطبق و همگام با نظریات فلسفی‌اش به تصویر کشیده می‌شوند (225:1958,lagarde et Michard)
تنوع آرایه‌ی که در درمورد قالب نوشتاری کتاب احمد از نظر گذشت، در مورد امیل مشاهده نمی‌شود.

۲-محتوا

هر چند ساختار بیرونی متفاوت دو اثر لزوماً محتوای متفاوت را نمی‌رساند اما با مقایسه‌ی مختصری از محتوای کتاب احمد و امیل درمی‌یابیم این دو کتاب در این قسمت بیش از هر بخش دیگری از یکدیگر فاصله می‌گیرند. نگاهی به فهرست عناوین مطالب درج شده تاحدودی نشانگر این تفاوت و جدایی است.

۲-۱- کتاب احمد

صحبت اول: کعبه چیست؟ مکه و کعبه کجاست؟ مذاهب عمده کدام است؟ زبان‌هایی که دارای علم و ادبند چند است؟ آقا احمد با گربه صیادی می‌کند.
صحبت هجدهم:

ابریشم معدنی و پارچه بافته از او، شرح بالون و تفصیل تاریخ او، احوالات «بلانشار»، فیروزه فروش خراسانی، معدن فیروزه و اجزای ترکیبیه اصل و بدل آن تلفن در میان تبریز و طهران، ذکر مختصری از حالت متمولین اروپا، احداث صدا و شرح اسباب ناقل صدا، قاعده تحصیل گاز مولد الماء برای امتحان، ماسدونت و ماموت قبل از طوفان، اجزای ترکیبیه دندان حیوان و انسان، مدرسه کوران در پاریس، آهوی مُشکزای تبت.

۲-۲- امیل ژوشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی انجمن علمی زبان ادبیات فارسی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری
این تقسیم بندی در مقدمه کتاب امیل از نقطه نظر «میشل لونه» (Lunay) مطرح شده است:

کتاب اول: سن طبیعی: دوره شیرخوارگی

- مقدمه: اهمیت آموزش و پرورش
- دایه واقعی مادر است.

- مربی واقعی پدر است.

www.anjomanfarsi.ir
- یک شاگرد خیالی: امیل

- دایه امیل

- کودک قبل از این که زبان باز کند و حرفی بشنود، چیز می‌آموزد.

کتاب دوم: سن طبیعی: از ۲ الی ۱۲ سالگی

- پرورش حواس

- پرورش معنوی

- پرورش فکری

- پرورش جسم

- پرورش حس‌ها

نگاهی به موضوعات مطرح شده در کتاب *امیل*؛ از جمله طبقه بندی سطوح مختلف سنی کودکان، شرح ویژگی‌ها و آموزش‌های مناسب هر دوره سنی، این کتاب را به سوی حوزه روانشناسی پرورشی هدایت می‌کند. حال آنکه فهرست موضوعی کتاب *احمد* آن را به دایره المعارف کوچک و پراکنده‌ای حاوی شرح مختصری از علوم مختلف مبدل کرده است.

جدایی مسیر ساختار ادبی و محتوای کتاب *احمد* و *امیل* جستاری جداگانه را در حوزه‌های مربوط به خود می‌طلبند. با این حال نقاط اشتراک چندی نیز وجود دارند که قابل بررسی به نظر می‌رسند. این نقاط اشتراک در جدول‌های نتیجه‌گیری به اختصار نشان داده می‌شوند.

۳- تطبیق ابعاد آموزشی

۳-۱- اهداف

الف- کتاب احمد: طالبوف در افاده مخصوصه (مقدمه) کتاب *احمد* در بیان هدف نگارش این کتاب می‌گوید: «... در این عصر که انوار معرفت روی زمین را فرا گرفته، مگر وطن عزیز ما که بدبختانه به واسطه پاره‌ای اسباب نگفتنی از این فیض محروم مانده، سهل است که ابواب تعلیمات ابتداییه سؤال را نیز بر روی اذهان کودکان بسته‌اند. بنابراین محض وجهه ملت خواهی خواست کتابی به عنوان سؤال و جواب که حاوی مقدمات مسائل علوم و فنون جدید و اخبار صحیحیه از آثار قدیمه باشد از زبان اطفال در لباسی که متعلمان را به کار آید و مبتدیان را بصیرت افزایش دهد. شاید بدین واسطه ذهن ابنای وطن در ابتدای تعلیم فی الجمله باز و روشن شده در آتیه از برای فنون عالیه مستعد شوند.» (طالبوف، ۱۳۱۹: افاده مخصوصه)

اهداف عنوان شده: «گوشه‌گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی» انجمن علمی زبان ادبیات فارسی
۱- ملت خواهی

۲- گشودن ابواب سؤال به روی کودکان

۳- کاربرد برای متعلمان و افزایش بصیرت مبتدیان

۴- تنویر ذهن ابنای وطن برای تعلیم علوم و فنون

ب- امیل

روسو در مقدمه کتاب *امیل* اهداف خود را این گونه بیان می‌کند: «... خاطر نشان می‌سازم که از دیرباز تا کنون، تمام مردم علیه آموزش و پرورش خود بانگ اعتراض برآورده‌اند. بدون این که هیچ‌کس درصدد برآید روش بهتری پیشنهاد نماید... با وجود انتشارات این همه رساله گوناگون که به ادعای مولفین آن غیر از منافع عمومی منظوری ندارد، هیچ‌کس درباره آموزش و پرورش انسان که فایده آن از همه زیادتر است چیزی ننوشته است... مردم روحیه کودکان را نمی‌شناسند، با افکار غلط خود هرچه بیشتر مطالعه می‌نمایند، بیشتر اشتباه می‌کنند.»

عاقل‌ترین آنها بیشتر به آن چه که بزرگسالان باید بدانند توجه دارند و به هیچ وجه متوجه نیستند که بچه‌ها چه چیز را می‌توانند یاد بگیرند. این اشخاص همیشه در کودکان خصوصیات بزرگسالان را جستجو می‌نمایند و هیچ فکر نمی‌کنند که طفل قبل از این که بالغ شود چه روحیه‌ای دارد. ولی من بیشتر در تحقیق این موضوع کوشیده‌ام... بنابراین سعی نمایید که ابتدا شاگردان خود را بهتر مطالعه نمایید. اگر این کتاب را بدین منظور بخوانید، تصور می‌نمایم برایتان بی‌فایده نباشد. من برای آموزش و پرورش کودکان فقط راه طبیعت را در نظر گرفته‌ام...» (روسو، ۱۳۴۹: ۱۳)

در ادامه می‌گوید ممکن است هر کس بخواهد روش جداگانه‌ای را برای کشور خود پیشنهاد نماید اما در مورد «امیل» می‌گوید: برای من کافی است که هر کجا آدمی پا به عرصه وجود می‌گذارد بتوان آن چه را پیشنهاد می‌کنم درباره او اجرا نمود. کسی که طبق نظریات من تربیت می‌شود برای دیگران تا جایی که ممکن است مفید است.» (همان: ۱۶)

با این مقدمه می‌توان اهداف روسو را این گونه برشمرد:

۱- ارایه طرح آموزشی نوین و اصلاح‌گر روش مرسوم در جامعه خود (آموزش و پرورش قرن ۱۸ فرانسه).

۲- آموزش و پرورش انسان.

۳- شناسایی روحیه کودکان، توانایی و ظرفیت‌های یادگیری آنان.

۴- اجرای روش‌های طبیعی برای پرورش کودکان.

۵- دربرگیری طرح ارایه شده برای هر انسانی، در هر کجا که پا به عرصه وجود می‌گذارد.

در بخش مقایسه اهداف می‌توان گفت؛ هر دو اثر هدف اصلاح‌گرایانه نسبت به جامعه‌ی آموزشی زبان خود را داشته‌اند، اما روسو این طرح را یک طرح کلی برای هر انسانی در هر کجا که پا به عرصه وجود می‌گذارد پی‌ریزی می‌کند و طالبوف ابنای وطن خویش را مدنظر دارد.

هدف روسو آموزش و پرورش انسان است که لازمه آنرا شناخت روحیات کودکان می‌داند و برای رسیدن به این منظور راه طبیعت را برمی‌گزیند. این در حالی است که هدف طالبوف، نجات وطن از عقب ماندگی و تاباندن انوار معرفت که همان شناخت علوم مختلف است می‌باشد و برای رسیدن به این هدف راه ساده کردن علوم به زبان کودکان و سوال و جواب را پیش رو می‌گیرد.

۳-۲- جامعه هدف
الف- کتاب احمد:

همان‌طور که در قسمت قبل اشاره شد جامعه هدف در کتاب احمد، متعلمان، مبتدیان و ابنای وطن در ابتدای تعلیم که همان کودکان هستند در نظر گرفته شده‌اند. (طالبوف، ۱۳۱۹: افاده مخصوصه)

تدریس کتاب احمد در بعضی مدارس جدید تبریز بر این مطلب اذعان دارد.

در اینجا نکته‌ای قابل ذکر است و آن اینکه با مطالعه کتاب احمد شاهد گنجانه شدن انتقادات اجتماعی و سیاسی در لابه‌لای متن هستیم و لذا نمی‌توان این کتاب را صرفاً اثری برای کودکان دانست، در این جاست که می‌توان مخاطب دیگری را نیز برای این کتاب در نظر گرفت که همان توده مردم آن روزگار هستند که نیاز به روشنگری دارند. این که طالبوف در انتهای افاده مخصوصه کتاب خویش از عموم مطالعه‌کنندگان امید اصلاح و عفو دارد^۳ می‌تواند نشان‌دهنده این موضوع باشد.

ب- امیل

در مورد کتاب امیل می‌توان دو جامعه‌ی هدف مجزا بر در نظر گرفت.

ب-۱- جامعه هدف اولیه: در حقیقت همان مخاطبان مستقیم کتاب هستند که کتاب «برای» آنها نوشته شده است.

۳- کتاب احمد، ۱۳۱۹ ق- افاده‌ی مخصوصه

هر چند در این کتاب به این گروه اشاره مستقیم نشده است اما با مطالعه این کتاب درمی یابیم مخاطب مستقیم این کتاب، پدران، مادران، معلمان، محققان و تمامی افرادی هستند که تربیت کودکان به آنها مربوط است و یا به آن علاقمندند.

ب-۲- **جامعه هدف ثانویه:** این گروه همانهایی هستند که کتاب «درباره» آنها نوشته شده است و همان طور که در بالا اشاره شد، این جامعه کودکان و در نهایت هر انسانی در هر کجا که پا به عرصه‌ی وجود می گذارد است.

مقایسه جامعه اهداف آثار مورد نظر به ما می گوید که جامعه‌ی هدف **کتاب احمد** در یک طیف آموزش گیرنده (کودکان و بزرگسالان) تعریف می شود اما جامعه هدف **امیل** به دو طیف آموزش دهنده (جامعه‌ی هدف اولیه) و آموزش گیرنده (جامعه هدف ثانویه) تقسیم می شود.

۳-۳- الگوهای آموزشی:

در این بخش توضیح مختصری در مورد دو اصطلاح آموزشی مورد بحث مفید می نماید.

الف) آموزش معلم محور (آموزش مستقیم)

«آموزش معلم- محور به آموزشی گفته می شود که در آن فعالیت های آموزش و یادگیری عمدتاً به وسیله‌ی معلم هدایت می شوند.» (سیف، ۱۳۸۸: ۴۷۴) در این روش، نقش معلم، نقشی آشکار است. معروف ترین روش آموزش معلم- محور، روش سخنرانی نام دارد که شناخته شده ترین روش آموزشی در سراسر جهان است.

آموزش یادگیرنده محور (آموزش غیرمستقیم)

آموزش یادگیرنده محور، آموزشی است که در آن یادگیرندگان، با راهنمایی معلم، مسوولیت درک و فهم مطالب را خود بر عهده دارند. در این آموزش یادگیرنده از آزادی عمل بیشتری برخوردار است و به تفاوت های فردی نیز توجه می شود.

الف- کتاب احمد / شورای گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی / انجمن علمی زبان ادبیات فارسی

ابزار آموزش در کتاب احمد که همان پرسش و پاسخ است، روش آموزش آن را بر همین مبنا شکل می دهد. روش آموزش در این کتاب معلم محور و مشابه به شاخه سخنرانی آن است که جواب تمام مسایل و سؤال ها نزد معلم است و با توضیحات اوست که برای کودک گره گشایی می شود.

مشتقین روش های پژوهش های زبان و ادبیات فارسی

ب- امیل

رشد کودک در کتاب امیل به مراحل متعددی تقسیم می شود، می توان گفت روشی که روسو در این کتاب به کار می گیرد به نوعی منبع الهام ژان پیاژه روانشناس سرشناس سویسی و از مهم ترین نظریه پردازان رشد بوده است، در این تقسیم بندی سن کودک در روش آموزش تأثیرگذار است.

روسو در این کتاب روشی یادگیرنده محور را در نظر دارد.

۳-۴- نقش کلام در آموزش:

الف- کتاب احمد

کلیه مراحل آموزش در این کتاب بر پایه کلام و توضیحات کلامی است به این صورت که تمامی سؤالات احمد توسط پدرش توضیح داده می شود.

ب- امیل

روسو می‌گوید: «از تمام قوای روحی بشر، نیروی عقل که ترکیبی از سایر نیروهاست، مشکل‌تر و دیرتر رشد می‌یابد. ولی مردم این نیرو را به غلط برای رشد قوای دیگر به کار می‌برند... بهترین تربیت آنست که شخص را عاقل بار بیاورد. ولی مربیان امروزی می‌خواهند فقط با دلایل عقلانی طفل را به این مرحله برسانند. مثل اینست که بخواهند کاری را از آخر شروع کند و نتیجه عملی را وسیله انجام آن قرار دهد. اگر کودکان دلایل عقلانی را درک می‌نمودند، دیگر احتیاج به تربیت نداشتند. اگر از اول کودکی با بچه‌ها به زبانی صحبت کنیم که نفهمند آنها را عادت می‌دهیم کلمات را بیهوده و بی‌مورد استفاده کنند.» (روسو، ۱۳۴۹: ۱۰۵)

«طبیعت ایجاب می‌کند که اطفال قبل از مرد شدن کودک باشند. اگر این نظم را بهم بزیم میوه‌های زودرس و بی‌طعمی بدست خواهیم آورد که به زودی فاسد خواهند شد. یعنی عده‌ای کودک دانشمند و دبیر خردسال خواهیم داشت...» (همان: ۱۰۷)

و در جای دیگر می‌گوید: «به شاگردان هیچ درس لفظی ندهید، فقط باید از تجربه درس بگیرد» (همان: ۱۱۰) و یا: «ای مرد دوراندیش، طبیعت را در نظر بگیر و قبل از آن که کلمه‌ای به کودک بگویی، او را به دقت مورد مطالعه قرار بده.» (همان: ۱۱۳)

همان طور که مشاهده شد «کلام» در این دو کتاب نقشی متضاد دارد، در کتاب احمد پایه آموزش قرار می‌گیرد و در امیل رد می‌شود.

۳-۵- نقش تجربه

الف- کتاب احمد

در صحبت سوم این کتاب، احمد پس از توضیحات پدر در خصوص نحوه درست شدن مرکب دست به امتحان می‌زند، از لوله بخاری دوده جمع می‌کند، با پخش شدن دوده‌ها روی فرش، اهل خانه به زحمت می‌افتند و سر و صورت احمد سیاه می‌شود، پس از این شکست به دنبال نوشتن با آب پیاز می‌رود که چشمهایش می‌سوزد و به گریه می‌افتد و ... طالبوف در پایان این صحبت می‌گوید: «... خود بخود گفتم یک حرف بی‌موقع چه قدر مورث زحمت من و دیگران گردید، بعد از این هرگز به طفل چیزی یاد نمی‌دهم که بتواند امتحان کند.» (طالبوف، ۱۳۱۹: ۲۴)

ب- امیل

روسو می‌گوید: «ای معلمین جوان، خواهش می‌کنم در این مثال تعمق نمایید و به خاطر داشته باشید که در هر موردی تعلیمات شما باید عملی باشد نه لفظی، زیرا کودکان آنچه را می‌گویند و آنچه را که می‌شنوند به آسانی فراموش می‌کنند ولی کارهایی را که انجام می‌دهند و رفتاری را که با آنها می‌شود دیرتر از یاد می‌برند.» (روسو، ۱۳۴۹: ۱۲۳)

«به اطفال تعلیمات عملی بدهید، نه از روی کتاب یا حتی از راه تدریس، بگذارید او شخصاً کارها را انجام دهد و فقط شما به او مصالح و ابزار کار بدهید. معلم زیرک وسایل و ابزارها و وظایف را ترتیب می‌دهد، می‌گذارد شاگردش از راه ارتکاب اشتباه آموزش یابد. معلم شاگرد خود را از صدمات شدید محافظت خواهد کرد ولی نه از دردهای مربوط به تعلیم و تربیت.» (همان)

در این بخش نیز مانند نقش کلام در آموزش مشاهده می‌شود که طالبوف و روسو در مورد استفاده از تجربه و آزمایش در تعلیمات خود هم عقیده نیستند.

۳-۶-تعلیم گیرنده

الف- احمد

«پسر من احمد هفت سال دارد، ... با صغر سن همیشه صحبت بزرگان و مجالس مردان را طالب است... استعداد و هوش غریبی از وی مشاهده می‌شود، هر چه بپرسی سنجیده جواب می‌دهد، سخن را آرام می‌گوید. آن چه نفهمد مکرر سؤال می‌کند، بسیار مضحک است، کم می‌خندد و بهانه جزئی کافی است که نیم ساعت بگرید» (طالبوف، ۱۳۱۹: ۴)

ب- امیل

«برای انتخاب کودک، نبوغ یا اخلاق او را نمی‌توان در نظر گرفت، زیرا در خصوصیت قبل از پایان کار معلوم نمی‌شود. من قبل از آن که شاگردم متولد شود، او را برگزیده‌ام. اگر هم در انتخاب کودک از لحاظ خو و استعداد آزاد بودم. طفلی را برمی‌گزیدم که از حیث هوش و استعداد عادی باشد، فقط افرادی عادی احتیاج به تربیت دارند و فقط تربیت آنها باید سرمشقی برای هموعانشان محسوب شود،» (روسو، ۱۳۴۹: ۴۳)

روشن است که شخصیت هر اثر به تناسب محتوای مورد نظر نگارنده متفاوت خواهد بود. از این رو هر یک از شخصیت‌های آموزش گیرنده باید طوری پرداخته شوند که زمینه‌های پذیرش اصول و عقاید مطرح شده را داشته باشند. به این ترتیب شخصیت احمد ۷ ساله باید گنجایش فراگیری و آموختن شاخه‌های مختلف علوم و فنون را داشته باشد.

اما روسو برای بیان عقاید نو و در بسیاری موارد خلاف عرف جامعه خود نیاز به بستری بکر و مستعد یعنی امیل یتیم باهوش و استعداد معمولی دارد تا این که تأثیر نظریات خود را در بالندگی و رشد مرحله به مرحله او به تصویر بکشد.

طبعاً دو شخصیت که در زمینه‌هایی متفاوت و برای تنظیم اهدافی متفاوت طراحی شده‌اند، چندان شباهتی به یکدیگر نخواهند داشت. هر چند هر دو خیالی و ابزاری برای دستیابی نویسندگان به اهدافشان باشند. نتیجه‌گیری:

به منظور دسترسی آسان تر خوانندگان به مباحث بخش تطبیقی، عناوین این بخش به اختصار در جدول‌های ذیل ارائه می‌گردد.

جدول تطبیق ادبی

عنوان کتاب	کتاب احمد	امیل
موضوع تطبیق	کتاب احمد	امیل
قالب نوشتاری	رمان علمی	رساله آموزشی
محتوا	شرح علوم به زبان ساده	تربیت کودکان از بدو تولد
شخصیت اصلی	احمد (خیالی)	امیل (خیالی)

جدول تطبیق ابعاد آموزشی

عنوان کتاب	کتاب احمد	امیل
موضوع تطبیق	کتاب احمد	امیل
اهداف	۱- ملت خواهی ۲- گشودن ابواب سؤال به روی کودکان ۳- کاربرد برای متعلمان و افزایش بصیرت مبتدیان ۴- تنویر ذهن ابنای وطن برای تعلیم علوم و فنون	۱- ارایه طرح آموزشی نوین و اصلاح گر ۲- آموزش و پرورش انسان ۳- شناسایی روحیه کودکان ۴- اجرای روش‌های طبیعی برای پرورش کودکان ۵- دربرگیری طرح ارایه شده برای هر انسانی در هر کجا که پا به عرصه‌ی وجود می‌گذارد.
جامعه هدف	۱- متعلمان، مبتدیان ابنای وطن در ابتدای تعلیم ۲- توده مردم	جامعه هدف اولیه: مربیان، محققان، پدرها، مادرها و علاقه‌مندان به تربیت کودکان جامعه هدف ثانویه: کودکان از بد تولد تا سن بلوغ

باید اضافه کرد: اگرچه در اکثر قریب به اتفاق منابعی که در مورد کتاب احمد به شرح و تفضیل پرداخته اند به استناد گفته خود طالبوف، این کتاب را الگویی از امیل ژان ژاک روسو می‌دانند، اما در این زمینه محدود دیدگاه‌های متفاوتی نیز مطرح شده‌اند:

کریستف بالایی می‌گوید: «مقایسه کتاب طالبوف با امیل اثر روسو شاید کمی اغراق آمیز باشد، اما به هر صورت به خوبی نشان می‌دهد که طالبوف به این امر کاملاً آگاهی داشته است که در حال آفرینش یک اثر ادبی است» (بالایی، ۱۳۷۷: ۳۹۵)

و در جای دیگر می‌گوید: «مسلم‌ها طالبوف که در قفقاز زندگی می‌کرد با ادبیات روسی آشنایی داشت و از طریق زبان روسی که کاملاً بران تسلط داشت... با ادبیات اروپایی در تماس بود، بنابراین اشاره‌ی وی به *امیل* اثر روسو اتفاقی نیست» (همان: ۲۹۶)

همچنین می‌افزاید «طالبوف بر تفاوتی که بین *احمد* و *امیل* وجود دارد تأکید می‌ورزد و اظهار می‌دارد «احمد هوش و استعدادگرایی دارد که فقط مخصوص این خاک پاک است» به نظر او فقط انگاره و طرح کلی *کتاب احمد* مرهون کتاب روسو است...» (همان: ۲۱۷)

در پایان این پژوهش با توجه به شواهد ارایه شده در مجال این مقاله، این‌گونه نتیجه‌گیری می‌شود که: کتاب احمد، به پیروی از سنت قوی حکایت‌پردازی در ایران دانش روز را دستمایه داستان‌پردازی قرار داده است، ضمن اینکه برخلاف روسو در زمینه آموزشی نیز پارافراتر از نظام تعلیمی سنتی قبل از خود نگذاشته است و نمیتوان آن را اثری صرفاً الگو برداری شده از رساله فلسفی و آموزشی *امیل* دانست. همانطور که این اثر به «امیل ایرانی» شهرت پیدا کرده است.

منابع فارسی:

- ۱- آدمیت، فریدون. (۱۳۶۳)، *اندیشه‌های طالبوف*، تهران، دماوند.
- ۲- آرین پور، یحیی. (۱۳۷۲)، *از صباتانیم، جلدیک، چاپ پنجم*، تهران، زوار.
- ۳- آژند، یعقوب. (۱۳۸۵)، *تجدد ادبی در دوره مشروطه*، چاپ ششم، تهران، موسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- ۴- بالایی، کریستف. (۱۳۷۷)، *پیدایش رمان فارسی، مهوش قویمی و نسرتین خطاط*، تهران، معین و انجمن ایران‌شناسی فرانسه، *مطالعات فرهنگی*.
- ۵- برونل، بلانژه و سایرین. (۱۳۸۴)، *تاریخ ادبیات فرانسه*، افضل وثوقی، تهران، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهی.
- ۶- بهار، محمد تقی. (۱۳۷۰)، *سبک‌شناسی، جلد سوم*، چاپ ششم، تهران، امیرکبیر.
- ۷- دوران، ویل و آریل. (۱۳۷۰)، *روسو انقلاب*، چاپ سوم، ویرایش دوم، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- ۸- روسو، ژان ژاک. (۱۳۴۳)، *ش، امیل، منوچهرکیا*، تهران، فرخی.
- ۹- سیف، علی‌اکبر. (۱۳۸۸)، *روانشناسی پرورشی نوین*، ویرایش ششم، تهران، دوران.
- ۱۰- طالبوف تبریزی. (۱۳۱۹) *ق*، کتاب احمد، چاپ دوم، استانبول.
- ۱۱- محمدی و قایینی، محمد هادی و زهره. (۱۳۸۶)، *مجلدهای ۲، ۳ و ۷*، تهران، چیستا.

منابع فرانسه:

Sylvie seguin,marie.(1998).*Histoire de la literature enfrance au XVIII*

siècle.tehran.Andishevarzan

3. Iagarde etMichard,(۱۹۸۵)*Collection lit'eraive au XVIII* siècle.parisBordas.